

РУМЕЛИСКА БУНА И ЈЕДНА АКЦИЈА ЦРНОГОРАЦА

Берлински уговор је био ревизија одредаба донесених у Сан-Стефану. Њиме је од Бугарске одвојена Источна Румелија, која је по Сан-Стефанском уговору била њој припојена. Бугарска је учињена вазалом Турске, а Источна Румелија турском аутономном покрајином. Супротни интереси Аустро-Угарске и Русије на Балкану још више су потенцирани. Бугарска буржоазија постајала је зависна од аустро-угарског капитала, јер ратом знатно ослабљена Турска није била у стању осигурати за себе бугарско тржиште. Главни ривали за њега биле су Аустро-Угарска и Русија. Аустро-угарско друштво источних жељезница наставило је градњу пруге за Софију; тиме је био осујећен руски план градње жељезница, замишљен од Дунава према југу до балканског грена.

Уговор је одређивао да се за унутрашњи ред и мир Источне Румелије брине народна војска. Тако је остало све до 6 септембра 1885 године, када је избила буна, и у Пловдиву проглашено уједињење Источне Румелије са Бугарском.

Нас овдје интересује став Црне Горе према овом значајном догађају и једна акција Црногораца у сјени тих догађаја, а која није без везе са званичним ставом Црне Горе. У Државном архиву на Цетињу нашли смо опширне извјештаје црногорских дипломата из Цариграда, прво, Митра Бакића, а затим Митра Пламенца, који га је замијенио. Извјештаји (1885—1888) истичу интересовање Црне Горе за румелиски догађај, али има говора и о политичко-дипломатској тактици, срачунатој на то, да се и овог пута не пренагли. Бакић, доста неодређено, обавјештава министра Радоњића, па осврћући се на мишљења дипломатских кругова у Цариграду, каже: „... Очевидна је ствар, да су двије силе, по благослову Бизмаркову, ријешиле да Балкански Полуострв подијеле, зато су и почеле са обједињењем Бугарске и анексијом Босне и Херцеговине, учинив да се сви догађаји као бајаги збију по жељи и иницијативи самијех народа.“¹⁾ Пошто су догађаји били тек у повоју, Бакић не говори о свом гледишту, већ само износи став других и ваљда мисли на окупацију Босне и Херцеговине, извршену од Аустро-Угарске 1879 године, и евентуално на припреме за анексију, извршену знатно касније (1908).

Бугарски догађаји су могли сваког часа да доведу до свјетског сукоба. Зато се пожурило са конференцијом дипломата у Цариграду, чији су учесници били овлашћени (од потписника Берлинског уговора), да посредовањем у догађајима успоставе:

¹⁾ Извештај од 14. IX. Државни архив — Цетиње, Министарство иностраних дјела (даље скраћено МИД) ф. II 1885.

стање утврђено на Берлинском конгресу. О томе Бакић извјештава. „... Конференција је ријешила, да се изашаље у автономној провинцији ванредни комесар султанов, који ће објавити народу, да се повраћа политичко status quo ante и управљати Румелијом док се наименује нови гувернатор...“ Постепено је повраћено пређашње стање у Бугарској, па Бакић додаје у истом писму, да је бугарски књаз Александар, чим је српска војска прешла бугарску границу, „... изјавио султану безусловну покорност...“²⁾ Српско-бугарски рат (1885) је допринио да се Бугарска поново подвргне Турској, а то је било погодно за Аустро-Угарску да би поново имала утицај на значајно тржиште и стратешки положај у Бугарској. Русија се формално морала сагласити са закључком конференције дипломата о повраћају ранијег стања у Бугарској, да не би дошла у ситуацију да се директно изјашњава против Берлинског уговора. Њој је преостало да настави борбу за велику Бугарску. Организоване су групе бугарских емиграната и припремани су Црногорци и Македонци за акцију. На питање Јована Липовца (ађутанта књаз Николе који је привремено био у Одеси), да ли треба „препријечити“ врбовање Црногораца Бакић му одговара: „... да се за то не треба чињети вјешт, почем влада у таквим приликама, није одговорна за Црногорце који се изван Црне Горе налазе.“³⁾ Он му препоручује ћутање, а иза тога није тешко назрети да се и Бакић прећутно саглашава са радом Црногораца у наведеном правцу. Липовац је даље обавјештавао књаз да се купи чета у којој се предвиђа 500 Црногораца и 300—500 Македонаца, а која би на челу са бугарским и руским официрима требало да помогне извршењу новог преврата у Бугарској. „... Данас се по Русији“, извјештава Липовац, „купе добровољни прилози за Бугаре као некад за Херцеговце — сагласно новинама на челу пожртвоватељи стоје официјелна лица као генерал гувернатор одески Роб. и др...“⁴⁾ У истом писму се предлаже и један план о свргавању краља Милана помоћу Црногораца и српских радикала. То је била и жеља Русије, јер би на тај начин био истиснут утицај Аустро-Угарске из Србије. Овај план је требало спровести кроз маску „бугаризма“ како каже Липовац. Нијесмо наишли на податке одакле би сазнали да ли је нешто предузимано по овом плану.

Што се тиче стварне акције Црногораца у Бугарској, из докумената се види да је извођена, али у ужем размјеру него што предлаже Липовац. Непосредни организатор Црногораца био је

²⁾ Извјештај од 11 новембра, Државни архив — Цетиње, МИД ф. II 1885.

³⁾ Писмо од 10 јануара, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. I, 1887.

⁴⁾ Писмо од 11 децембра, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. I, 1887. (Скратио Липовац — И. Р.).

поп Илија Капа, црногорски поданик, раније настањен у Бугарској, који је нешто прије организовања акције дошао у Цариград. То је била енергична личност, словенофилски расположена и спремна за акцију, иако без довољно изгледа на успјех. Он је тајно окупљао Црногорце по Цариграду и уписивао их у чету. О томе је, како се види из докумената, знало Руско посланство у Цариграду, и руски капетан Набоков је штавише био један од главних организатора акције. Поставља се питање каква је био став црногорске владе и њених званичних претставника према овој акцији гдје су већина учесника били Црногорци. Из цитираног извјештаја Липовца види се да је Бакић знао о чему се ради. Али чим су изгледи на успјех акције били слабији (знатно смањење броја учесника итд.), црногорска влада је промијенила став. Мислимо да је зато и смијењен са дужности отправника послова у Цариграду Бакић и на његово мјесто послан Пламенац који још није био компромитован у бугарским догађајима.⁵⁾

Пламенац, по доласку у Цариград, пише да се распитивао о владању и раду попа Капе „... па сам добио о тој личности најљепше одзиве...“, али у истом писму извјештава да је поп Капа „... од прије осам мјесеци тајно купио друштво, па тек ону ноћ, када сам јавио, указао се на вапор под Галатом“. Црногорско посланство је било на Емирџијану (у близини Цариграда) па Бакић у истом извјештају пише, да је слао неког Парачу да обавијести турску полицију, јер су се поп Капа и чета при поласку задржали на Бујугдерима, али овај се „... препане... и ништа не изврши по наредби...“⁶⁾ Пламенац, доста вјешто, чини маневар у односу на турске власти; обавјештава их преко непоузданог лица када већ нијесу могле спријечити полазак чете. Логично је да је он о поласку чете морао прије сазнати, још у домовини, од свог претходника или у Цариграду од Руског посланства. Чета је систематски припремана крајем 1886 и почетком 1887 године. Кренула је закупљеним бродом средином јануара 1887 у правцу Бугарске. Циљ акције био је помоћи оружаном бугарским националним снагама у борби за уједињење и независност Бугарске. Поред Црногораца у чети је било бугарских емиграната из Цариграда и руски капетан Набоков. Опрема и наоружање чете били су, углавном, из руских извора. При поласку је у чети било 45 лица: 29 Црногораца, 15 Бугара

⁵⁾ Одлука књажева и саопштење Радоњића Бакићу, да ће га привремено замијенити на дужности отправника послова Пламенац, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. II, 1887.

⁶⁾ Извјештај од 29 фебруара, Државни архив. — Цетиње, МИД, ф. I, 1887.

и руски капетан Набоков.⁷⁾ По питању броја Црногораца учесника у акцији, Бакићеви извјештаји се не слажу. У једном извјештају каже да их је било 27,⁸⁾ на другом мјесту стоји да их је било 29 и да шаље списак њихових имена.⁹⁾ Сматрамо да само други навод одговара стварности, до чега смо дошли упоређивањем података о броју и именима учесника, по документима овдје цитираним (записник саслушања учесника, наредба о њиховом пуштању из затвора и телеграм о погинулим у акцији). Чета је, тако организована, прешла на бугарско земљиште. У близини Бургоса сукобила се са бугарско-турским групама, и након три четири сата борбе била је разбијена од знатно надмоћнијег противника. У борби су онеспособљени 10 Црногораца¹⁰⁾. Тако је од 29 Црногораца остало за даљу борбу спремних 19. Пошто им је нестала муниција, повлачили су се у правцу турске границе и дошли до Трнова. Ту су их ухапсиле турске војне власти и спровеле преко Једрена у Цариград, гдје су били у истражном затвору 21 дан, а након тога предати Црногорском посланству.¹¹⁾ Ово је услиједило послје дужих разговора и дипломатске преписке. Књаз се директно обраћао султану за посредовање. Пошто су припадници чете већ били предати Црногорском посланству, користили су право екстериторијалности зграде посланства, зато је Бакић оспоравао захтјев Порте за њихов поновну предају турским властима, јер је Porta била измијенила претходну одлуку и поново енергично захтијевала да се Црногорци предаду турском суду и да се над њима пресуда одмах изврши. О томе Пламенац извјештава: „... од када дођоше (Црногорци-припадници чете — И. Р.) у Легацију развиле се бјеху интриге бугарске агенције и њених протектора да се опет Црногорци предају Турцима...“¹²⁾ Требало је нит догађаја прекинути док још није било касно. Развила се врло жива дипломатска борба. Чети је, при поласку, било стављено до знања да „... неће никоме противно бити ако се успије...“ (Наведено саслушање Клашњића), али пошто је успјех измакао, није се смјело допустити да дође у питање ауторитет Црне Горе као

⁷⁾ Записник саслушања учесника у акцији Андрије И. Клашњића из Брчела од 26 фебруара, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. I 1888.

⁸⁾ Извјештај од 13 јануара, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. I, 1888.

⁹⁾ Извјештај од 14 фебруара, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. I, 1888.

¹⁰⁾ Телеграм од 13 фебруара, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. I, 1888. У телеграму стоји да су погинули: Лазар Н. Вујовић, Буру Прља, Саво Б. Капа, Симо Маровић-Подгоричанин; рањен је Раде Пипер, и заробљени Ристо Вучковић, Иво Бановић, Ђоко Чешљар, Перо Гвозденовић и Пеко Дабановић.

¹¹⁾ Записник саслушања учесника у акцији Крста Ускоковића из Бара од 26 фебруара, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. I, 1888.

¹²⁾ Писмо од 11 фебруара, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. I, 1888.

суверене државе. Ишло се за тим да њеним поданицима буде суђено пред страним судом, као политичким кривцима. Суђење је могло да открије пред свјетском јавношћу став црногорских званичних кругова и њихов однос према акцији Црногораца у Бугарској. Употребљавани су најубједљивији аргументи међународног права и Порта је на крају ипак пристала, да Црногорци буду изручени домовини. Пламенац је настојавао да углед његове земље не трпи, па на захтјев савјета Порте да њихова стража спроведе Црногорце до црногорске границе, истиче да се то преузимање не би могло извршити а да не дође до повреде права екстериторијалности посланства. Напосљетку је султан одобрио захтјев Пламенца, да припаднике чете допрати црногорска стража, али под обавезом (пошто између двије земље није постојала конвенција о изручењу криваца), да буду стављени под истрагу у Црној Гори и да им суди црногорски суд. Међутим, Пламенцу је било главно да Црногорци буду допраћени у домовину, јер се било почело расправљати о црногорској акцији међу страним дипломатским круговима и на странацама цариградских новина. Али одобрењем да се Црногорци предаду властима у домовини ово је било дипломатски приведено крају. Пошто су припадници чете већ били на путу за домовину, Пламенац, не без разлога, пише свом претходнику Бакићу: „Као што знаш, ти си ми оставио врло незгодно **наследство**... Ја сам **морао** (све подвукао И. Р.) ријешити и ријешити сам да поднесем и то на моја грбава леђа... ма да ми је ова ствар дала доста грчила у почетку (књаз га је назвао у току преписке о афери с четом неспособним чиновником), опет је свршена да себи ласкам е нијесам ништа рђаво урадио. — Г. Уајт, г. Нелидов, г. Монтебело, и други учинили су ми комплименте зато што је ствар лијепо изведена...“ (Наведено писмо од 11 фебруара и писмо од 29 јануара 1888).

Чета није постигла свој циљ, а то није ни могла учинити с обзиром на снагу којом је располагала. Њени организатори такође нијесу имали правилну претставу о садјејству бугарских националних снага, које онда нијесу биле спремне за борбу. Чета је у ондашњој јавности и службеној преписци претстављена као авантуристичка дружина. Пламенац је обавјештавао свог министра: „Ја сам престабио (на позив — султану) четовођу и цијелу чету као људе покварене, који не оће да зараде кору леба поштеним начином, него се одали авантурама...¹³⁾ Међутим, у наведеном саслушању Клашњића стоји да им је приликом поласка речено „... да не чинимо никаква насиља нити да коме што отимамо од народа, но ако ни што устреба да ће ни они да-

¹³⁾ Извјештај од 30 децембра, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. II, 1887.

вати (мисли се на руководство чете), па када видимо улогу... да ударимо на Бургос да освојимо град и узмемо оружје, па ћемо тада помоћи одасвуд имати...“; у такође наведеном записнику саслушања, Крсто Ускоковић, на објашњења организатора чете: да то учешће у акцији неће Црној Гори противно бити а да се њеном посланику из обазривости не треба обраћати, јер се за ово заузима и руска влада, каже: „...оћу одит кад је тако, па да бих знао е ћу погинути...“ Свакако да није била суштина акције оно што је из разумљивих разлога претстављено у дипломатским круговима. Учесници акције, иако ван домовине, нијесу губили из вида интересе своје земље. Што су званични кругови Црне Горе били за уједињење Бугарске, то има разлога њиховом незадовољству са одлукама Берлинског конгреса. Румелиски догађај био је преседан за заобилажење тих одлука, а тиме и неко оправдање за евентуално скидање иностраних царинских рестрикција са Црногорског Приморја, јер се то сматрало као ограничење државног суверенитета Црне Горе на дјелсвима домаће територије. Ово потврђује један дијалог вођен између Бакића, који је с негодовањем алудирао на берлинске одлуке у вези Црне Горе, и енлеског дипломате Вуата који му је, интересујући се за став Црне Горе у румелиском догађају, нимало утјешно одговорио: „...добили сте што се могло... Увијек је било да се неке крива...“¹⁴⁾

Од када су учесници акције дошли у Црну Гору (18 фебруара 1888 године стављени су у затвор на Грможуру — острвце у Скадарском Језеру), сем наведених саслушања у управном поступку, нијесмо нашли података о њиховом суђењу. Како изгледа није им ни суђено. То потврђује и чињеница што су већ 5 априла исте године били пуштени на слободу 16 затвореника. У затвору је остао Илија Капа са двојицом припадника чете.¹⁵⁾ Мислимо да не би остали ни толико у затвору, да нијесу опет били по сриједи дипломатски обзири. Ово потврђује и чињеница, што је на лични књажев захтјев пуштен организатор чете Илија Капа, који је био доведен у цетињски затвор (на Медови-

¹⁴⁾ Извјештај од 28 октобра, Државни архив — Цетиње, МИД, ф. II, 1885.

¹⁵⁾ Наредба од 5 априла Божа Петровића, претсједника Државног савјета и управитеља унутрашњих послова. Државни архив — Цетиње, Министарство унутрашњих послова, ф. 1888. Из те наредбе сазнајемо да су пуштени из затвора са Грможура следећи: Периша Шпадијер, Пеко Прља, Ђуро Пејовић, Мило Радоман, Иво Петрановић, Филип Куч, Мићо Ђоновић, Андрија Клашњић, Ристо Радоман, Јоко Богдановић, Илија Папратичанин, Богдан Мартиновић, Мирко Ерцеговац, Јово Ерцеговац, Мило Вановић и Стево Богдановић. По истој наредби остали су у затвору: Илија Капа, Стеван Радоман и Крсто Ускоковић. Према томе (са наведеним именима четирију погинулих, једног рањеног и пет заробљених) сазнали смо и навели имена свих Црногораца учесника у акцији.

ну).¹⁶⁾ Капа, како се види, није био обичан црногорски печалбар. Његово настањење у Бугарској, враћање поново у Цариград и неоспоран углед међу црногорским печалбарима и код руског посланства, наводе на закључак да је имао да обави мисију званичне Црне Горе у бугарским догађајима. Колика су била његова овлашћења и да ли их се Капа придржавао (у шта се с разлогом може сумњати), о томе нема података, али свакако неуспјехом и нарочито заплетима изненадио је очекивање.

Црна Гора је била за уједињење Бугарске, и акција је требало нешто да допринесе томе, додуше прикривеним путем, у сљед затегнутих односа са сусједима: Аустро-Угарском и Турском, које су радиле на све начине против тог уједињења.

Илија Радосавовић

ЈЕДАН ДОКУМЕНАТ О УЧЕСТВОВАЊУ МИТРОПОЛИТА САВАТИЈЕ ЉУБИБРАТИЋА У БИТКАМА МОРЕЈСКОГ РАТА

Године 1687 херцеговачки митрополит Саватије Љубибратић, плашећи се херцеговачког паше Хусеина Мурветовића који је њега и калуђере његове резиденције манастира Тврдоша, крај Требиња, сматрао потстрекачима херцеговачких племена на борбу против Турака, био је одлучио да се пресели у Херцегнови, који је спадао у јурисдикцију херцеговачког митрополита.

Са митрополитом Саватијем кренуло је према Херцеговном и неколико херцеговачких породица, са којима је стигао пред Херцегнови у самом почетку млетачке опсаде овог града, коју су помагала црногорска и херцеговачка племена. Послије једномјесечне опсаде Херцегнови је пао у руке Млечана.

Владика Саватије се још за вријеме опсаде настанио у Топлој, крај Херцеговог, те ће отада за дуги низ година столовати у топљанском манастиру.

У Државном архиву у Котору сачувало се неколико докумената који нам говоре о овом владици. Најзанимљивији од свих је његово писмо упућено которском племићу Giovanni-у Antonio-у Bolizza. Овај Bolizza је уствари Зане Грбичић који се помиње у „Горском вијенцу“. Треба овдје напоменути да су неке которске племићке породице или њихови огранци својим презименима додавали — обично по некој карактеристичној особини или звању неког свог члана — атрибуте или чисто словенске или са

¹⁶⁾ Ово смо сазнали по казивању сина пок. Илије Капе, прота Петра Капе, који сада живи у Цетињу.